

בין הישרדות לחירות

מלחמת שמחת תורה (חרבות ברזל) מנקודת מבט של חג הפורים*

הרב יעקב מדן, ראש ישיבת הר עציון

א. פתיחה

שמחת חג הפורים הפכה בקהילות ישראל מימים ימימה לשמחה שיש בה עליזות והומור בנוסח המחויבות להתבסס ביין "עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי" (מגילה ז, ב). עד שלא נרד לפרטי המאמר אומר מילים בודדות על ההוראה המוזרה של 'עד דלא ידע', המביעה לכאורה שכרות כשכרותו של לוט, שכרות הנזכרת בכל הפוסקים כפסוק מכל המצוות וכאיסור גמור, גם בפורים! לענ"ד, הכוונה אינה לאי ידיעה (בין ארור המן לברוך מרדכי) שכלית אלא ל'אי ידיעה' מנטלית.

אבאר: המניע העיקרי לשנאה (בנוסח 'ארור המן', וכל איש עם ה'הרחבות' שלו) הוא הפחד. אנשים המבקשים להשניא אדם או ציבור מסוים על אחרים, עושים זאת בעיקר בזריעת פחד מפני מעשיו. חג הפורים נועד להסיר מאתנו את הפחד מפני בשר ודם, ולראות מולנו את מרדכי, שלא יכרע ולא ישתחוה, ובלשון אחרת - מרדכי המסרב להתיירא מהמן. תכלית מטרתנו היא לדעת להתיירא מן הקב"ה בלבד, ולא משום אדם. האָבְּלַח מחמת גזירת המן, שהפך לנחישות לנצח במלחמה ערב חג הפורים - בא לחנך אותנו להתגבר על הפחד העקר. היין מפיג את הפחד, שהרי "כִּי יִתֵּן בְּכֹס עֵינָיו יִתְהַלֵּךְ בְּמִישְׁרָיִם" (משלי כג, לא). בעת שהפחד מופג, מופגת גם השנאה

* א. המאמר נכתב ערב חג הפורים, והדבר מכתוב את תוכנו. ב. המאמר מוקדש בתפילה מעומק הלב להשבת כל החטופים וגופות ההרוגים, ולרפואה שלמה לכל פצועי הקרבות ונפגעי הטרור. ג. במקום שיוזכרו פרק ופסוקים ללא שם הספר, הכוונה למגילת אסתר.

1 ראו למשל ים של שלמה בבא קמא ג, סג; ביאור הלכה תרצה, ב ועוד רבים. ראיתי לא פעם בני תורה שיכורים האוחזים בהגה המכונית, ויש לזעוק על כך בראש כל חוצות.

ל'ארור המן' על כל המשתמע מכך.² זוהי המצווה המיוחדת בפורים. היין גורם גם לעליזות, לעיתים מופרזת, והיא המאפיינת את הדרך לציין את החג.

לענייננו, השנה, מחמת חללי המלחמה, הפצועים והחטופים, אין אפשרות לחוג את חג הפורים כמדי שנה. מתבקש לתת לחג תוכן שיש בו שמחה רבה של מצווה, אך עליזות והומור מאופקים מאוד. קיימת שמחה כזאת, ועלינו לחתור אליה בחג הפורים דהשתא.³ הדרך הראויה להגיע לשמחה כזו בשנה כזו היא למצוא קשר אמיתי בין המלחמה שאנו מצויים בה לשורשו של חג הפורים.

ב. לא יכרע ולא ישתחוה

וְכָל עֲבָדֵי הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר בְּשַׁעַר הַמֶּלֶךְ כְּרָעִים וּמִשְׁתַּחֲוִים לְהֶמָּן כִּי כֹן צָוָה לוֹ הַמֶּלֶךְ וּמְרַדְּכֵי לֹא יִכְרַע וְלֹא יִשְׁתַּחֲוֶה: וַיֹּאמְרוּ עֲבָדֵי הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר בְּשַׁעַר הַמֶּלֶךְ לְמְרַדְּכֵי מִדֹּיֵעַ אֶתְּהָ עֹבֵר אֶת מִצְוֹת הַמֶּלֶךְ: וַיְהִי בֵּאמָרם (כְּאָמְרָם קרי) אֲלֵיו יוֹם יוֹם וְלֹא שְׁמַע אֲלֵיהֶם: (ג, ב-ד)

בסוגיות בגמרא, ובראשונים בעקבותיהן, דעות שונות על עקשותו של מרדכי שלא להשתחוות להמן: חלקן עוסקות באיסור עבודה זרה⁴ שהיה בהמן עצמו או בדמות הצלם שנשא עליו; חלקן רואות את המריבה בין מרדכי להמן על רקע אישי ללא קשר ליהדותו של מרדכי.⁵ אנו נעדיף כאן דרך שלישית, הרואה את הסכנה הגדולה לאובדן הזהות היהודית בשושן הבירה בפרט ובגולה בכלל.

היו אלו השנים שאחרי הצהרת כורש ועליית זרובבל ויהושע בן יהוצדק ואנשיהם ארצה יחד עם רבבות מעטות של יהודים. רוב העם היהודי בחר להישאר בגולה, לאחר שכבר החל להשתקע בה, ויופיו ועוצמתו של ארמון אחשוורוש היו חשובים

2 נביא את דבריו הטורחים של הראי"ה על אביו זקנו של המן האגגי, עמלק: "מידת האהבה השרויה בנשמת הצדיקים, היא כוללת את הברואים כולם, ואינה מוציאה מן הכלל שום דבר ולא עם ולשון, ואפילו עמלק אינו נמחה כי אם מתחת השמים, אבל על ידי הזיכוך מתעלה הוא לשורש הטוב, אשר הוא מעל לשמים, ונכלל הכל באהבה העליונה, אלא שצריך כח גדול וטהרה עצומה ליחוד נשגב זה" (הראי"ה קוק, מוסר אביך, ירושלים תשל"ה, עמ' צד-צה).

3 אני כותב את דבריי אף שהדברים יראו אור בע"ה כנראה אחרי חג הפורים, ובתפילה שלא נצטרך אליהם בשנים הבאות עלינו לטובה.

4 השתחויה למלך בשר ודם מצויה רבות במקרא, ונראה שאין בה כל איסור. בפסוקנו נזכרו כריעה והשתחויה יחד, שאלו נזכרות יחד רק כחלק מפולחן דתי. ראו דה"ב כט, כט.

5 עיין בהרחבה מאמרנו 'זמרדכי לא יכרע ולא ישתחוה' - מדוע? בתוך: הדסה היא אסתר עמ' 151-170 (עורך הרב א' בזק, אלון שבות, תשנ"ז).

בעיניו מבית המקדש הצנוע, שהלך ונבנה לשם ה' בירושלים בידי זרובבל, יהושע והנביאים חגי וזכריה. חז"ל מביעים סכנה זו בהתבטאותם על השתתפותם של היהודים במשתה בן מאה ושמונים הימים (ושבעה נוספים) של אחשוורוש, ומגדירים את עוונם של היהודים - בדעת תלמידיו של רבי שמעון בר יוחאי (מגילה יב, א):

מפני מה נתחייבו שונאיהן של ישראל שבאותו הדור כליה? ... אמרו לו: מפני שנהנו מסעודתו של אותו רשע.⁶

המשך המעשה, מנקודת מבטו של מרדכי, היה לקיחת בתו המאומצת, אסתר, אל הרמון נשיו של אחשוורוש.⁷ הדבר נעשה כנראה בהתנגדותה הפסיבית של אסתר, שלא ביקשה לעצמה דבר מתמרוקי הנשים שנאבקו על לבו של המלך, ולא הגידה את עמה ואת מולדתה גם כשדבר זה איים על מועמדותה למלכות, והבתולות נקבצו שנית אחרי בחירתה הראשונה וסירובה הראשון (ב, יט-כ):

וְהַקֶּבֶץ בְּתוּלוֹת שְׁנֵי יָמֵי מְרַדְּכִי יֵשֶׁב בְּשַׁעַר הַמֶּלֶךְ: אֵין אֶסְתֵּר מְגֻדֶּת מוֹלְדֵתָהּ וְאֶת עַמּוּהָ פְּאֶשֶׁר צָוָה עָלֶיהָ מְרַדְּכִי:

מרדכי מפנים בעת הזאת, שדרך הכניעה למלכות בשר ודם שבגולה לא תצמיח דברים טובים. כשהמן משתמש בפרד כאמצעי לבסס את שלטונו על כל עבדי המלך, מרדכי מחליט שהוא לא ישתף פעולה. מרדכי מסכן בכך את עצמו וגם את כל עם ישראל. זקני היהודים מוחים על החלטתו:

וַיֹּאמְרוּ עֲבָדֵי הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר בְּשַׁעַר הַמֶּלֶךְ לְמְרַדְּכִי מֵדוּעַ אֶתָּה עוֹבֵר אֶת מִצְוֹת הַמֶּלֶךְ:

עבדי המלך - אלו הדיינים. אמרו לו: הוי יודע שאתה מפילנו בחרב.⁸

מהיכן נטל מרדכי את הסמכות ואת ההעזה לסיכון כזה? דומה שנוכל ללמוד זאת מן המדרשים המשווים את אִי־השתחויותו של מרדכי להמן - להשתחויותיו של יעקב

6 אכן, על פי המדרש מרדכי הזהיר את היהודים שלא ללכת למשתה של אחשוורוש, ולא שמעו לקולו: "אמר המן לאחשוורוש, אלוהיהם של אלו שונא זמה. העמד להם זונות ועשה להם משתה וגזור עליהם שיבואו כולם ויאכלו וישתו ויעשו כרצונם, שנאמר 'לעשות כרצון איש ואיש'. כיון שראה מרדכי כך עמד והכריז עליהם ואמר להם: לא תלכו לאכול בסעודתו של אחשוורוש, שלא הזמין אתכם כי אם ללמד עליכם קטיגוריא כדי שיהא פתחון פה עם מדת הדין לקטר עליוכם לפני הקדוש ברוך הוא. ולא שמעו לדברי מרדכי והלכו כולם לבית המשתה" (אסתר רבה ז, ג).

7 בלשוננו היום היא הייתה מוגדרת כחטופה.

8 מדרש פנים אחרים נוסחה ב' פרשה ג' וילנא תרמ"ז עמ' 66.

לעשו, כפי שאלו נזכרות בפסוקים (בראשית לב, יט ו-כא; לג, ג, ו-ז, י):

וְאֶמְרָתָּ לְעִבְדְּךָ לְיַעֲקֹב מִנְחָה הוּא שְׁלוּחָה לְאֲדָנִי לְעֵשׂוֹ וְהִנֵּה גַם הוּא אֶחְרִינוּ:
וְאֶמְרָתֶם גַּם הִנֵּה עִבְדְּךָ יַעֲקֹב אֶחְרִינוּ כִּי אָמַר אֶכְפְּרָה פָּנָיו בְּמִנְחָה הַהֲלֹכֶת
לְפָנָי וְאֶחְרִי כֹן אֲרָאָה פָּנָיו אוֹלֵי יִשְׂאָה פָּנָי:
וְהוּא עָבַר לְפָנֵיהֶם וַיִּשְׁתַּחֲוֶי אֲרָצָה שָׁבַע פְּעָמִים עַד גִּשְׁתּוֹ עַד אָחִיו:
וַתִּגְשֹׁן הַשְּׂפָחוֹת הִנֵּה וַיִּלְדִּיהוּ וַתִּשְׁתַּחֲוֶי: וַתִּגַּשׁ גַּם לְאָה וַיִּלְדֶּיהָ וַיִּשְׁתַּחֲוֶי
וַאֲחֵר נִגְשׁ יוֹסֵף וַיִּרְחַל וַיִּשְׁתַּחֲוֶי:
וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֵל נָא אִם נָא מְצֹאֲתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ וְלָקַחְתָּ מִנְחָתִי מִיָּדַי כִּי עַל כֵּן
רָאִיתִי פָּנֶיךָ פְּרֹאֵת פָּנָי אֱלֹהִים וַתִּרְצָנִי:

ההשתחויות הרבות של יעקב ובני ביתו לפני עשו, המלוות בביטויים מתחום הפולחן ה'דתי' ('מנחה', 'אכפרה פניו', 'פראת פני אלהים ותרצני') נותנות תחושה המטשטשת חלילה, את ההבדל בין קבלת עולו של בשר ודם ובין קבלת עול מלכות שמים. הן רחוקות כחוט השערה ממשבר זהות גמור של בן החורין, העובד רק את ה'. בימי מרדכי ואסתר בגלות שושן הבירה הייתה הסכנה גדולה שבעתים.

כאמור, המדרשים דנו בהבדל בין התנהגותו של יעקב לזו של מרדכי (ילקוט שמעוני אסתר תתרנד ואגדת אסתר ג; אסתר רבה ז, ח):

אמרו לו הוי יודע שאתה מפילנו בחרב... אמר שאני יהודי, אמרו לו: והרי מצינו אבותיך שהשתחוו לאבותיו שנאמר וישתחו ארצה שבע פעמים, אמר להם: בנימין אבי במעי אמו היה ולא השתחוה ואני בן בנו שנאמר איש ימיני, וכשם שלא כרע אבי כך אני איני כורע ולא משתחוה:

אמר להם מרדכי... ולא עוד אלא שאני איסגנטירין של הקדוש ברוך הוא שכל השבטים נולדו בחוצה לארץ וזקני נולד בארץ ישראל... מיד ויגידו להמן וגו'. אמר לון המן, אמרון ליה זקנו הלא השתחוה לזקני... היתייב ועדיין לא נולד בנימין.

מדרשים אלו באים בביקורת נסתרת על יעקב, ומשבחים את מרדכי, שכביכול אינו מיוחס ליעקב אלא לבנימין. ביקורת נסתרת זו על יעקב גלויה במדרשים אחרים (מדרש הגדול בראשית לג, ג מהדורת מוסד הרב קוק עמ' תקעח):

השתחוה יעקב לעשיו שבע פעמים, וכנגדן נטל ממנו שבע. ואלו הן - אוהל מועד וגלגל ושילה ונוב וגבעון ובית ראשון ובית שני.

מלשונה של מגילת אסתר (ג, ד) נראה שהיא מצדיקה את מרדכי מול יריביו, ומשווה את עלייתו למדרגת המשנה למלך ונושא טבעתו - ליוסף, המשנה לפרעה מלך מצרים ונושא טבעתו (בראשית לט, ז):

וַיְהִי בֵּאֵמֶרם (כְּאֶמְרָם קרי) אֶלְיוּ יוֹם וַיּוֹם וְלֹא שָׁמַע אֶלְיָהֶם:

וַיְהִי כִּדְבָרָהּ אֵל יוֹסֵף יוֹם וַיּוֹם וְלֹא שָׁמַע אֶלְיָהֶם:

ג. ישראל והמסח

בנושא שעסקנו בו דומה שאפילו אסתר, הקרובה למרדכי יותר מכולם, אינה אוחות בדעתו. המחלוקת החריפה ביניהם באה לידי ביטוי במקראות המתארים את השיח ביניהם (ד, י-יז):

וַיִּגְדֹּדוּ לְמֶרְדֳּכָי אֶת דְּבָרֵי אֶסְתֵּר: וַיֹּאמֶר מֶרְדֳּכָי לְהָשִׁיב אֶל אֶסְתֵּר אֵל תְּדַבְּרֵי כִּנְפֹשָׁךְ לְהַמְלִיט בֵּית הַמֶּלֶךְ מִכָּל הַיְהוּדִים: כִּי אִם הִתְרַשׁ תִּתְרַשְׁטִי בְּעֵת הַזֹּאת רְנוּחַ וְהִצְלָה יַעֲמֹד לַיְהוּדִים מִמָּקוֹם אַחֵר וְאַתָּה וּבֵית אָבִיךָ תֵּאבְדוּ וְגַם יוֹדֵעַ אִם לָעַת כְּזֹאת הִגַּעְתָּ לְמַלְכוּת:

מרדכי תובע מאסתר, השבויה בארמון, להפר את החוק ואת הנהלים ולהיכנס ללא רשות אל חדרו הפרטי של המלך, כחלק מן המאבק שכותרתו לעניינינו היא 'לא יכרע ולא ישתחוה'. המטרה הנצפית מרחוק היא כמו במעשהו של מרדכי עצמו - 'רְנוּחַ והצלה יעמד ליהודים'. הוויכוח החריף ממשיך בראייתם של חז"ל, ובחלקו השני דווקא ידה של אסתר על העליונה (פרקי דרבי אליעזר ג, וכן אסתר רבה ח', ז):

אֶמְרָה לּוֹ לָךְ כְּנוֹס אֶת כָּל הַיְהוּדִים הַנִּמְצָאִים בְּשׁוֹשָׁן וְצוּמוּ עָלַי וְאֵל תֵּאבְדוּ וְאֵל תִּשְׁתּוּהוּ שְׁלֹשֶׁת יָמִים. וְאֵלּוּ הֵן, שְׁלֹשָׁה עָשָׂר וְאַרְבָּעָה עָשָׂר וְחַמֵּשָׁה עָשָׂר בְּנִיָּסוֹ. אָמַר לָהּ מֶרְדֳּכָי וְהֵלֵא יוֹם שְׁלִישִׁי יוֹם פֶּסַח הוּא, אֶמְרָה לּוֹ אַתָּה רֹאשׁ לַסֵּנְהֶדְרִין וְאַתָּה אוֹמֵר דָּבָר זֶה, וְאִם אֵין יִשְׂרָאֵל, לָמִי הַפֶּסַח? שָׁמַע מֶרְדֳּכָי אֶת דְּבָרֶיהָ וְעָשָׂה כֹּל אֲשֶׁר צִוְּתָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר וַיַּעֲבֹר מֶרְדֳּכָי, מִלְּמַד שֶׁעָבַר יוֹם רִאשׁוֹן שֶׁל פֶּסַח בְּלֹא אֲכִילָה.

מרדכי קיבל את דבריה של אסתר, ויהודי שושן לא אכלו מצות (ולא שתו ד' כוסות) בליל הפסח. דומה שעל מרדכי לשיטתו לעיל היה לענות לה: 'ואם אין פסח, למי ישראל?!'. אם נגזר עלינו לשוב ולהיות עבדים - עדיף לנו המוות, ואין לנו כל תכלית כעם היהודי בשיבה לעבדות, לא במצרים ולא במקום אחר.

ברוח זו היו גם דבריו של אלעזר בן יאיר מפקד הקנאים במצדה (תולדות מלחמת היהודים

ברומאים ז, ח):

הוי אנשים גיבורי החיל! הן מניאז קבלנו עלינו, לבלתי עבד את הרומאים, וגם לא אדונים אחרים, זולתי את אלוהים לבדו, כי רק הוא מושל האדם באמת ובצדק... והנה אני חושב, כי צדקה עשה אתנו אלוהים בתתו בידנו למות מות גיבורים בני חורין, כאשר לא היה לאליד אחינו.

הצד של אסתר במחלוקת, המזכיר במשהו את זקני העם החולקים על מרדכי בשאלת ההשתחויה להמן, בא לידי ביטוי ברור בדבריה אל אחשוורוש במשתה השני עם המן (ז, ד):

פִּי נִמְכַּרְנִי אֲנִי וְעַמִּי לְהִשָּׁמֵד לְהַרְגוֹ וּלְאַבֵּד וְאֵלֹהֵי לַעֲבָדִים וְלִשְׁפָחוֹת נִמְכַּרְנִי הַחֲרָשְׁתִּי כִּי אֵין הַצָּר שׁוֹהַ בְּנִיזְק הַמֶּלֶךְ:

לנגד עיניה של אסתר עומדת הישרדות עמה בלבד, ולא חירותו. ישועת הפורים שהיא חולמת עליה, בחסות אחשוורוש, תחליף את ישועת הפסח. מרדכי לא נכח במשתה שבו אמרה אסתר את דבריה.

הקו של אסתר ממשיך במעשיה הכנועים ובדבריה הכנועים אל אחשוורוש אחרי שהמן נתלה על העץ, ואחרי שביתו וטבעת המלך ניתנו למרדכי (ח, ג, ה):

וַתּוֹסֶף אֶסְתֵּר וַתִּדְבַר לְפָנֵי הַמֶּלֶךְ וַתִּפְּלַל לְפָנָיו רַגְלָיו וַתִּתְחַנֵּן לוֹ לְהַעֲבִיר אֶת רֵצֶת הַמֶּן הָאֲגָגִי... וַתֹּאמֶר אִם עַל הַמֶּלֶךְ טוֹב וְאִם מִצְּאֵתִי חֵן לְפָנָיו וְכִשֵּׁר הַדָּבָר לְפָנָיו הַמֶּלֶךְ וְטוֹבָה אֲנִי בְּעֵינָיו יִקְּתַב לְהַשִּׁיב אֶת הַסְּפָרִים:

עוצמת הכניעה לאחשוורוש במעשיה ובסגנונה של אסתר קשה לקריאה. אכן, אחשוורוש אינו משיב את הספרים כבקשתה, אך הוא נותן למרדכי ואסתר את שרביט החירות. הוא אינו מציל את היהודים, אך הוא נותן להם את הזכות להקים כוח מגן ולהגן על עצמם. עליהם לעמוד לבדם מול שונאיהם בשבע ועשרים ומאה מדינה, והכול יהיה תלוי בהם (ח, ת, יא):

וְאַתֶּם כְּתַבּוּ עַל הַיְהוּדִים כְּטוֹב בְּעֵינֵיכֶם... אֲשֶׁר נָתַן הַמֶּלֶךְ לַיְהוּדִים אֲשֶׁר בְּכָל עִיר וְעִיר לְהַקְהִיל וּלְעַמֵּד עַל נַפְשָׁם:

זוהי שעתו הגדולה של מרדכי, המחזיק את טבעת המלך וכותב את ההוראות (ח, ט):

וַיִּקְרָא אֶסְתֵּר הַמֶּלֶךְ בָּעֵת הַהִיא בַּחֲדָשׁ הַשְּׁלִישִׁי הוּא חֲדָשׁ סִיּוֹן בְּשִׁלּוֹשָׁה

וְעִשְׂרִים בּוֹ וַיִּכְתֹּב כָּכָל אֲשֶׁר צָוָה מֶרְדֳּכָי אֶל הַיְהוּדִים וְאֶל הָאֲחַשְׁדָּרְפָּנִים
וְהַפְּחוֹת וְשָׂרֵי הַמְּדִינֹת אֲשֶׁר מֵהֵדֵי וְעַד פּוֹשׁ שָׁבַע וְעִשְׂרִים וַיִּמָּאֶה מְדִינָה
מְדִינָה וַיְמַדִּינָה כִּכְתָבָהּ וְעַם וְעַם כָּל־שָׁנוֹ וְאֶל הַיְהוּדִים כִּכְתָבָם וְכָל־שׁוֹנָם:

אגרות המן נכתבו במאה עשרים ושבע לשונות. באגרות מרדכי נוספו לשון וכתב רשמיים חדשים למלכות אחשוורוש - לשון היהודים וכתבם. ניתן להניח שהאגרות, בנוסף לנתינת רשות ליהודים להיקהל, דאגו שבערי המבצר (בלשון ההלכה: הערים המוקפות חומה) יינתנו כלי הנשק והתחמושת רק ליהודים ולאודהיהם. פסוק נוסף מציין, שהצבאות וכוחות המשטרה המקומיים בערים קיבלו הוראה ממרדכי להילחם לטובת היהודים ונגד שונאיהם (ג.ט):

וְכָל שָׂרֵי הַמְּדִינֹת וְהָאֲחַשְׁדָּרְפָּנִים וְהַפְּחוֹת וְעִשְׂרֵי הַמְּלָאכָה אֲשֶׁר לְמֶלֶךְ
מְנַשְׂאִים אֶת הַיְהוּדִים כִּי נָפַל פַּחַד מֶרְדֳּכָי עֲלֵיהֶם:

פסוק החוזר על עצמו מדגיש את משמעת הברזל שהייתה בצבא היהודי שהתארגן ליחידותיו, כצבא של ממש ולא כ'פלנגות' מקומיות, שהביזה היא עיקר מטרתם (ט, י, טו-טז):

עֲשֶׂרֶת בְּנֵי הַמֶּן בֶּן הַמְּדַתָּא צָרַר הַיְהוּדִים הֶרְגוּ וּבִבְיָהּ לֹא שָׁלְחוּ אֶת יָדָם...
וַיִּהְרְגוּ בְּשׁוֹשָׁן שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אִישׁ וּבִבְיָהּ לֹא שָׁלְחוּ אֶת יָדָם: וּשְׂאָר הַיְהוּדִים
אֲשֶׁר בְּמְדִינֹת הַמֶּלֶךְ נִקְהְלוּ וְעָמַד עַל נַפְשָׁם וְנוֹחַ מֵאִי־בִיָּהֶם וְהָרַג בְּשִׁנְאֵיהֶם
חֲמִשָּׁה וְשִׁבְעִים אֶלֶף וּבִבְיָהּ לֹא שָׁלְחוּ אֶת יָדָם:

תוצאות המלחמה היו בהתאם, וכעולה מן המקראות.⁹

ד. קביעת החג לדורות עולם

אמר רב שמואל בר יהודה: שלחה להם אסתר לחכמים: קבעוני לדורות!
שלחו לה: קנאה את מעוררת עלינו לבין האומות. (מגילה ז, א)

המגילה מאריכה בתקנת חג הפורים לדורות עולם. גם ממנה וגם מדברי חז"ל עולה, שתקנה זו הייתה נתונה בדיון ודברים עם הקהל וראשיו, ולא כולם הסכימו לתקנת החג. לטענתם, ישועה מקומית אחת אינה מצדיקה חג לדורות עולם.

9 שלילה נבואית של הביזה מחמת הצורך להתרכז במלחמה נידונה בהרחבה במאמרנו 'עמלק' (י) מדין, המקראות המתחדשים, אלון שבות תשע"ה, עורכים: ר' גפני וא' כהן, עמ' 266-349), בעיקר בעמ' 323-320. לפני כתב עליהם מו"ר י', בן נון, משא אגג, (מגדים ז, אלון שבות תשמ"ט, עמ' 49-63).

אכן, מבין השורות של דברי הגר"ד סולוביצ'יק¹⁰ עולה תמיהה על היות חג הפורים חג לדורות עולם. הוא נוטה להסתייג מעט מן השמחה השרויה בחג, וכך כתב:

רב עמרם גאון מתעד מנהג משונה עד מאוד: כך מנהג במתיבתא [=בישיבה (בפורים)] שיורדין תנאין לפני גאון ואב בית דין ואלופים וכל ישיבה כולה ומבקשים רחמים הרבה ונופלין על פניהם (סדר רב עמרם גאון, חלק ב, עב)... ככל הנראה זיהו חז"ל את המגילה לא רק עם דברי שבח אלא גם עם אמירת תפילה רבת רושם - תפילה העולה ממעמקים, מן האדם הנתון בייאוש... המגילה איננה רק סיפור של ניצחון; היא גם ספר של ייאוש, של חוסר הביטחון האנושי, ובמיוחד חוסר הביטחון וחוסר היציבות של היהודים... אמת, היהודים הצליחו לגבור על המן. נס התרחש; היהודים ניצלו. צריכים אנו, כמובן, לחגוג את הנס. אבל אין בכך שום ערובה, שום ביטחון. על כן לא שילבו חז"ל בפורים את רעיון השמחה כפי שהתורה מציעה אותו לגבי שלושת הרגלים. במקום זאת הנהיגו מושג אחר של שמחה - עליצות ושעשוע - שהיא "העמדת פנים" יותר מאשר תחושה כנה. הרעיון של "לפני ה'" איננו חל בפורים. אין אנו חוגגים את הפורים כפי שאנו חוגגים את פסח, שבועות וסוכות. חז"ל ביקשו להדגיש את ייחודם של ימי הפורים. אין זה יום טוב שיש לחגוג אותו באמירת הלל, במודעות של "לפני ה'". הניצחון איננו סופי; ההצלחה איננה מוחלטת; ההיסטוריה עשויה לחזור על עצמה. על כן אין אנו יכולים להעניק מעמד שווה לחגיגת הפורים ולשמחת הרגל.

אינני בקי בכתביו של הגר"ד, ואפשר שדבריו נכתבו בעיקר כתגובה לחורבן קהילות אירופה בעת מלחמת העולם השנייה. אם כנים דברינו, נראה שהגר"ד הוטרד מאוד מכך שעצת המן להשמיד את היהודים, שסוכלה בידי אסתר ומרדכי, שבה במלוא עוצמתה בדורותינו, ולא סוכלה. מה לנו אפוא ולהמשך חג הפורים?! מבחינה זו אני מחזיק ברטט בשיפולי גלימתו.

אך אם כוונתו לרדת לעומק פשטי המקראות במגילה - כאן יש מקום לבעל הדין לחלוק! ליכולתם של היהודים בהנהגת מרדכי ואסתר להקים צבא, המגן בגלות על קיומו של עם ישראל, ולו למשך יום אחד בלבד, הייתה משמעות היסטורית הנוגעת גם לנו, כחמישים יובלות אחרי אירועי המגילה.

10 'על התשועות: על פורים וחנוכה', עורכים: אלי ד' קלארק, יואל ב' וולוולסקי וראובן ציגלר. תרגום: א' שנאן. ישראל, 2010 עמ' 107-109.

בעת מלחמת רוסיה-יפן בתחילת המאה העשרים, חלם קצין מצטיין בצבא הרוסי, קצין שנפצע קשה, המשיך להילחם ואף נפל בשבי, על הקמת צבא יהודי של מאה אלף לוחמים במסגרת הצבא הרוסי, שיעלה לארץ ישראל כדי לשחרר אותה מידי הטורקים בסיוע המלחמה. שמו היה יוסף טרומפלדור.

הוא לא הצליח להקים צבא לוחמים, אך הוא הקים צבא חלוצים שהוכשרו בגלות לעבודת האדמה בארץ ישראל, והגשימו חלק מחלומם. במלחמת העולם הראשונה הוא פיקד (כסמג"ד) על גדוד נהגי הפרדות בגליפולי, וחלומם היה להקים בכך גרעין צבא יהודי בארץ ישראל. הוא היה שותף לזאב ז'בוטינסקי בהקמת הגדודים העבריים שבסופו של דבר כבשו את מזרח הירדן עבור הבריטים, ותרמו תרומה משמעותית להצהרת בלפור על הקמת מדינה יהודית, ובעקבותיה לוועידת סאן רמו שאישרה זאת. רבים מבוגרי הצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה, וכן טייסים לא מעטים בצבאות בעלות הברית, לחמו בשורות צה"ל בראשית ימיו במלחמת העצמאות ואחריה. צבאות יהודיים אלו קמו בגלות, אך תרמו תרומה של ממש לעצמאותה של מדינת היהודים וליכולתה לעמוד מול אויביה הרבים.

לעניות דעתנו אין זכות קיום אמיתית למגילת אסתר בלא לקרוא חלקים חשובים מספרי עזרא ונחמיה, המתארים את התבססות היישוב היהודי בארץ ישראל בדור שאחרי מגילת אסתר. פרק ז' בספר עזרא מתאר קרב זכויות נדיב מאין כמותו, שנותן ארתחשסתא מלך פרס לעזרא הסופר בעת עלייתו ארצה עם קבוצה גדולה של יהודים. כתב הזכויות מעניק לו אמצעים כלכליים נדיבים מאוד לצורכי המקדש ולצרכים אחרים כאן בארץ. הוא נותן לו סמכויות נרחבות ביותר (שעזרא כנראה לא השתמש בהן, והעדיף את סמכותו הרוחנית התורנית בעיני העם) בביצור מעמדן של התורה והמצוות בארץ ישראל ובכל עבר הנהר.

קשה לתאר יוזמה כזו של מלך נוכרי, אלא אם כן נניח, שהמשנה למלך ומחזיק הטבעת של אביו של ארתחשסתא, אחשוורוש, המשיך להחזיק במשרתו גם אחרי מות אחשוורוש, והוא, מרדכי, ניסח את האיגרות של ארתחשסתא לעזרא. על פי החשבון המקובל ניתנה אגרת זו כשש עשרה שנה בלבד אחרי אירועי מגילת אסתר. זמן לא רב אחר כך קיבל נחמיה זכות מארתחשסתא לבנות את ירושלים. הוא מקיף את ירושלים בחומה, מקים בה צבא יהודי, היודע להילחם על הגנתה, ומשליט בה את עקרונות הצדק והמשפט של התורה. תקומת היישוב היהודי בארץ ישראל, שהתגלגלה אחרי ימים רבים למלכות בית חשמונאי - יסודה במפעלם של אסתר ומרדכי בשושן. נצחונו של מרדכי במלחמה השפיע לדורות רבים והצדיק תקנת חג וקריאת מגילה לדורות עולם.

יתר על כן! חג הפורים מקובל כחג לאומי, המציין את הצלתו של העם היהודי בצל האווירה האנטישמית ששררה אז בעולם.¹¹ לעניות הבנתי יש לו מקום כחג עולמי, שהציל את העולם החופשי (יחסית) מתוכנית השתלטותם של המן ועשרת בניו על הממלכה. המן לא היה מסתפק בניצחון על היהודים. הוא היה בונה רייך בן אלף שנים, כחלומו של היטלר, שלטון שהיה מפיל את חיתתו על כל עבדי המלך, הכורעים ומשתחוים להמן מחמת פחדם, והופך אותם לעבדיו הנרצעים, מעין השלטון היום בצפון קוריאה, שאיש אינו מעז לפעול נגדו.

ה. בין חומות שושן לשערי עזה

מאמר הנכתב על שושן בערב הפורים בשנת ה'תשפ"ד, אינו יכול לדלג על ההקבלה בין קרב ההישרדות של היהודים בשלושה עשר לחודש שנים עשר, בחוצות שבע ועשרים ומאה המדינות בכלל וברחובות שושן בפרט, ובין המלחמה הנמצאת בשעה זו בשערי תת־הקרקע בעיר רפיח. קשה לתאר עד כמה היינו קרובים בחג שמחת תורה האחרון למלחמת הישרדות קשה על עצם קיומנו כעם היהודי לולא מספר טעויות בניווט של לגיונות החמאס; לולא גבורתם הבלתי רגילה של לוחמים בודדים, חיילים ואזרחים, שחשו למקום - והרבה מהם שילמו על כך בחייהם; לולא הימנעותם המפתיעה של החיזבאללה בצפון ושל ערביי יהודה ושומרון, עמק עירון, הגליל והנגב מלהמשיך את התנופה שהצורך מעזה החל בה.

הקטרוג על עם ישראל שאיפשר את ההתקפה הקשה, ושראשי החמאס הודו בו, דמה מאוד לקטרוגו של המן: **"עַם אֶחָד - מְפָזֵר וּמְפָרֵד"** (ג.ח). מעשה התשובה הגדול של היהודים על החטא במלחמה זו, דמה מאוד לצו של אסתר **"לֶךְ כְּנֹס אֶת כָּל הַיְהוּדִים"**

11 כעולה מכתביו של הסופר המצרי מנתון וסופרים אחרים, בעיקר במצרים. מנתון היה כהן במקדש מצרי בהליופוליס (העיר און, שאינה רחוקה מקהיר) בתחילת המאה השלישית לפנה"ס, בימי תלמי פילדלפוס, מלכה ההלני של מצרים (שיזם את כתיבת תרגום השבעים). מנתון כתב ספר גדול - דברי ימי מצרים, והיסטוריונים שואבים מנו עד היום את תולדות שושלות מלכי מצרים העתיקה. יש בו שתי גרסות שונות של מעשה שעבוד עם ישראל במצרים ויציאת מצרים. הגרסה השנייה רואה ביהודים קבוצת מצורעים גדולה שגורשה ממצרים אל מזרח הנילוס כדי שלא לטמא אותה; קם להם מנהיג, שלאחר זמן שינה את שמו למשה, נתן להם תורה חדשה ודת חדשה, והקבוצה חברה אל מלכי ההיקסוס בירושלים. ספרו מתובל באנטישמיות לשמה, ויוספוס פלאוויוס, שחי בעת חורבן הבית השני, מתפלמס עמו במילים חריפות בספרו 'נגד אפיון', וכותב בו את זכות העם היהודי. ספריו של מנתון התקבלו מאוד באמצע ימי הבית השני. הם שיקמו אנטישמיות עתיקה שצמחה במצרים בתחילת ימי הבית השני (אולי ימי המן בן המדתא), ותרמו תרומה חשובה לאנטישמיות, שהמשיכה עד לחורבן הבית ובדורות שאחריו.

(ד, טז). דומה שראוי להביא כאן מדבריו של תא"ל דן גולדפוס, מפקד עוצבת האש (= אוגדה 98), חוד החנית של המלחמה הנוכחית, אל מנהיגי המדינה:

מדם ליבו של לוחם, אני מבקש מכם להיות ביחד, מאוחדים. לדחוק את הקיצון ולאמץ את המחבר והביחד. אנחנו בשדה הקרב מצאנו [את ה'ביחד' - י"מ], ולא מתכוונים לוותר עליו.

גם התיקון על חטא טשטוש הזהות היהודית במלחמה זו דומה בהקבלות לא מעטות למה שנעשה בהנהגת מרדכי במלכות אחשוורוש אחרי המשתה הגדול.

עדיין דומה, שללא הקבלה חשובה נוספת, לא נצא במאמרנו ידי חובה: ציר הרשע החובק את עולמנו - מצפון קוריאנה דרך תנועות הטרור האיסלמי - אוהז את העולם החופשי בצ'יפורניו, ואין בכל העולם החופשי מי שיצא נגדו. התנועה הפרוגרסיבית העולמית באירופה ובארצות הברית מנסה בכל כוחותיה להפוך את הטרור האיסלמי, המכה בעולם במקומות רבים, לתנועה לגיטימית של 'מוחלשים'¹² שתוקף בעולם. העולם החופשי בעקבותיה של תנועה זו מזכיר מאוד את עבדי המלך אשר בשער המלך הכורעים ומשתחווים להמן, וביניהם על פי חז"ל גם ראשי היהודים וחכמיהם.

כל עלילת המגילה והשמדת משפחת הטרור של המן מתחילה בכך שמרדכי, אביה המְאָמָץ של אסתר החטופה, ומי שראה בעיניים כלות את היהודים הנהנים במשך מאה ושמונים יום ממשתהו של אחשוורוש, לא כרע ולא השתחוה למטיל האימה. צה"ל שלנו, אחרי מכה קשה מאוד שספג ביום שמחת תורה, התאוּשש, הביט אל המבצר הענק והמאיים שבתת־הקרקע של עזה, הישיר את מבטו ונכנס פנימה בלא להתיירא. מנהיגינו בממשלת האחדות שמעו מכל העולם שאין סיכוי להשמיד את תנועת הטרור, אך המשיכו בלחימה בנחישות, על אפם ועל חמתם של כל המשתחווים לטרור ולנושאייו. העולם למד מצה"ל וממנהיגיו את הקשר בין מלחמת הישרדות לאייתור על החירות.

נזכיר שמרדכי לא קם ולא זע מפני המן גם אחרי הגזירה להשמיד את היהודים (ה, ט). הוא היה בטוח שרווח והצלה יעמוד ליהודים:

וְכִּי אֵת הַמָּן אֶת מְרַדְכִי בְּשַׁעַר הַמְּלָךְ וְלֹא קָם וְלֹא זָע מִמְּנוֹ:

כולי תפילה היום, שבוע לפני חג הפורים, שמנהיגינו ילכו אחרי מרדכי, יישירו את מבטם להמן ולכל עבדי המלך שבשער המלך, ויידעו - שרווח והצלה יעמוד ליהודים.

ו. האמונה בה' ובהובלתו את ההיסטוריה והזהות היהודית

פרק הסיום הנוכחי אינו מתקשר לפרקים הקודמים. הוא מתייחס למגילה מזווית ראייה שונה. הקשר שלו למאמר כולו הוא הקשר בין הקורה במגילת אסתר ובין המלחמה שאנו מצויים בעיצומה.

במגילת אסתר לא נזכר שם ה'. הוא נעדר גם במקומות שהוא מתבקש בהם, בעיקר בדין־דברים בין מרדכי לאסתר על כניסתה ללא רשות למלך אחשוורוש (ד, יד-טז):

כִּי אִם הִחַרְשׁ תִּחַרְיָשִׁי בָּעֵת הַזֹּאת רָחוּ וְהִצָּלָה יַעֲמוּד לְיִהוּדִים מִמָּקוֹם אַחֵר וְאַתָּה וּבֵית אֲבִיךָ תֵּאבְדוּ וּמִי יוֹדֵעַ אִם לָעֵת כְּזֹאת הִגַּעְתָּ לְמַלְכוּת: וַתֹּאמֶר אֶסְתֵּר לְהָשִׁיב אֶל מַרְדָּכָי: לֹא כְּנוֹס אֶת כָּל הַיְּהוּדִים הַנִּמְצָאִים בְּשׁוֹשָׁן וְצוּמוּ עָלַי וְאֵל תִּשְׁתּוּ שְׁלֹשֶׁת יָמִים לְלֵילָה יוֹם גַּם אֲנִי וְנַעֲרֹתַי אֲצוּמוּ כִּן וּבְכֵן אָבוֹא אֶל הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר לֹא כָדַת וְכֹאֲשֶׁר אֲבַדְתִּי אֲבַדְתִּי:

במקומות המודגשים מתבקש שיופיע שם ה' (רווח והצלה יעמוד ליהודים מה', וה' יודע אם לעת כזאת הגעת למלכות, וצומו עלי והתפללו אל ה'), אך הוא אינו מופיע. המילים 'מִמָּקוֹם אַחֵר', 'וּמִי יוֹדֵעַ' וגם 'וְצוּמוּ עָלַי', עשויות להתפרש גם בדרך 'חילונית' או 'כופרת'. שם ה' נעדר גם מן הישועה הגדולה ומן הניצחון, שלא כדרכו של המקרא. המגילה מציגה לפנינו מבט 'חילוני' על האירוע, והדברים כביכול, קורים מעצמם, וחלקם הגדול בדרך 'מקרה'.

לעומת המסך השחור העוטה על שם ה' או על המבט האמוני על המגילה, יש בה הדגשה רבה, מפתיעה בעוצמתה, על חשיבותה של הזהות היהודית, ודווקא בגלות, בעם המפוזר ומפורד בין העמים. לא רק המן וזרש¹³ מכירים בזהות זו, אלא בעיקר היהודים עצמם. אסתר נתבעת ממרדכי להיכנס לסכנת נפשות גדולה על הצלת העם היהודי ללא זכר לשום מצווה אחרת שהיא מקיימת. היהודים אינם מקבלים סיוע בעל משקל מן השלטונות. עליהם להיקהל בעריהם, להילחם על חייהם ועל הצלת כל היהודים ולא לשלוח ידם בביזה לתועלת אישית. עמי הארץ מתייהדים לא לשם ה', אלא כי נפל פחד היהודים עליהם. המצוות שמרדכי מצווה עליהם לדורות קשורות רק באחוה ורעות ובצדקה וגמילות חסדים.

האמירה המיוחדת למגילה היא, שדבקות עד למסירות נפש בזהות היהודית ובאהבת ישראל עשויה לעמוד כשלעצמה גם ללא קשר ישיר אל האמונה בקב"ה, אל התורה

ואל ארץ ישראל. האמירה הזאת נגלתה במלוא חריפותה במלחמה הנוכחית על ידי חיילים ואזרחים רבים, שלא גדלו על ברכי האמונה בה' והם אינם שומרי תורה ומצוות. חלקם היו בשמחת תורה במסיבת ה'נובה' ליד קיבוץ רעים, וכולם מסרו את נפשם בגבורה ובמסירות נפש גדולות מאוד על הצלת יהודים שהם לא הכירו, רק מפני שהניצולים על ידם היו יהודים.

חלק ממצילים אלו נפלו בקרבות. יהי זכרם ברוך!